

Ushairi

1. a) (i) Mashairi huru (2X1)ala. 2
 ii) Hayazingatii arudhi za betu,vina, mishororo, mizani na kibwagizo (2x1)ala. 2
 - b) i) SHAIRI A – Anamlalamikia Hadija kwa kumuua mumewe kwa kumpa sumu.
 ii) SHAIRI B – Anawalalamikia vijana ambao wanamcheka eti amezeeka na kuptita na wakati Wanamramba Kisogo (2x2)ala 4
 - c) i) Katika SHAIRI 'A' - Hadija alidhani kumuua mewe angepata suluhisho lakini badala yake amejiletea matatizo zaidi. Watu sasa wamemsuta kwa kitendo chake na watoto wanamsumbua.
 - ii) Katika SHAIRI 'B' – Mshairi anawakejeli vijana ambao wnamramba mzee kisogo bila kujuu kwamba hawataki kupita. (2x2) ala.4
 - d) i) Amemuuu mumewe – Mti mkuu au kichwa cha nyumba.
 ii) Anapata shida za Kujitakia – matatizo yamefurika ngyumbani kama mto (ukupita nyuma ya punda atakutega au kukupiga teke) (2x2)ala.2
 - e) Inkisari – Nendako – Niendako
 - Mwendako – Mnakoenda
 - Bwanako – Bwna yako
 (1x2)ala.2
 - f) Mzigo – uzee/umri.
Jiri – Tajriba /Waarifa / Elimu ya maisha.
 Kula nimekula - Ameishi miaka mingi
 Niko nyuma ya wakati - Amebaki nyuma ne usasa (4x1)ala.4
2. a) – Matibabu ya kiasili | Dawa za asili| dawa za Kisasa.
 - b) kuonyesha kuwa dawa asili zinafaa kwa matibabu kuliko za Kisasa. Watu wazirejele.
 - c) Ana matibau ya kiasili
 Hosptiali kuna operasheni ya visu.
 Kuna dawa za asili zisizopatikana hospitali. (4X1) ala 4.
 - d) Beti Sita.
 - Takhmisai| mishoro mitano.
 - Mtiririko – vina bvyu ukwapi na utao vinafanana katika beti zote.
 - Mathnawi – vipande viwili.
 - Mizani ni 8,8
 - Lina kiisho – mshoro wa mwisho unarudiwa beti hadi beti katika beti zote. (6x1) ala.6
 - e) kupata idai ya mizani inayotakikana
 - f) i) Dhalili – Kudharauliwa,nyonge, maskini,dhaifu.
 ii)Azali – zamani.
 iii)Sahali – Urahisi/ wepesi.
 iv)Tumbo nyangwe

3. (a) - Shairi huru
 - Halijazingatia kanunu za utunzi wa mashairi wa kuzingatia arudhi
 - (b) - Anayeimba ni mjomba
 - Anayeimbiwa ni mpwa wake
 - (c) – Anaambiya uoga ukintikia huenda ni wa akina mamaye
 - Alichinjiwa fahali ili awe mwanaume
 - (d) – Chuku – wao hukatwa kuanzia macheo hadi machweo
 - Takriri – kikali
 - Asitiari – upweke ni uvundo
 - Tashhis – uoga ukifikia
 - (e) - Wakulima – Atapewa shamba la mahindi
 - Wafugaji – Atapewa mbuzi
 - (f) – Tabdila – aamushwe – aamshwe
 - Inkisari – Mme – mwanamme
 - Kuboronga sarufi – Fahali tulichinja tulichinja fahali
 - (g) - Mbari Ukoo ; kikundi fulani
 - Msurruu – Anayenuna
 - Ngariba – Mtahirishaji
 - Uvundo – Harufu mbaya
4. (a) (i) Amenyang'anywa mkewe
 - (ii) Wazazi wake wanamgombeza
 - (iii) Alipokuwa na mali marafiki walikuwa wengi. Alikuwa akiwapeleka marafiki klabu na walifurahia pamoja wakichoma nyama.
 - (iv) Mqwandishi hawaoni tena marafiki wote; wameshatoroka. Ana njaa na matatizo mengi sana.
 - (v) Amebaki pweke, mke ametoroka na watoto wameparara. Mwandishi hawezi kulipa karo.
Sasa ameamua kujitia kitanzi (4x1= al.4)
 - (b) (i) Mbadhirifu –a alitumia mali vibaya
 - (ii) Mpweke – Ndugu hawamsemezi anaishi upweke
 - (iii) Mpenda anasa -- Alikuwa akinywa pombe na kukaa sana klabuni (al. 2 x 3= 6)
 - (c) (i) Msembo – Balaa belua
 - (ii) Jazanda – “Juzi” ni wakati uliopita ilhali ‘leo’ ni sasa au wakati huu
 - (iii) Tashbih – kama radi ya mvua (2 x 3= al. 6)
 - (d) (i) Ndugu zangu wamedai ubub – Ndugu zangu wamekataa kusema nami yaani hawanisemezi kwa hali yangu mpya.
5. (ii) Kumbe kupanga ndyo maana- Amegundua kuwa angepanga maisha yake tangu awali atumie vizuri raslimali alizokuwa nazo badala ya kuzifuja (2x1= al.2)
 - a) - Beti nne
 - Mishororo mine katika kila ubet (tarbia)
 - Mshororo wa nne mfupi (msuko)
 - Mizani 6:8 mshororo wa 1-3 kikai
6 mshororo wa mwisho

Ecolebooks.com

b) Inkisari – Anoshika

- Alo
- Asosita

Lafudhi – Katiti

- mangiriti

Kutaja 2 mifano 1

c) - Anataka asikike (mawazo yake yasikika)

- Anatafuta atakayoeleza ujumbe wake
- anashindwa atatumia kipimo kipi
- Mtu huyo lazima awe mzalendo aliye jasiri
- Lazima awe anayetambua utu

d) Lugha ya natahria

Aliye mzalendo na alambuaye haya mtu asiyehu mwoga, aliyejawa na upendo hata wakati wa hatari, Ni kipimo kipi cha kumtambua mtu kama huyu

e) tarbia – Mishororo mine kila ubeti

Kikai – Mizani isiyozidi 15

Msuko – Kibwagizo kifupi

f) i) katili – Kidogo

Gati gati – Ubaguzi

Mangiriti - mambo ya upipi

6. a)

- Beti saba
- Tarbia – mishororo mine
- Vina vya ndani na vya nje hubadilika badilika
- Pande mbili – ukwapi na utao
- Mizani 8, 8 jumla 16 katika kila mshororo
- Kibwagizo kipo – kipi titakachotenda, ninene huko mama

b)

Kwa kumza bila zira (chuki)

Kumpenda na kutomuua

Kujinyima yote mazuri kwa niaba yake

Kumtunza mfano wa ndege na makinda wake

Kumtafutia riziki – kufanya kazi (kulima) ili asitaabike

Kumjali

Kutojali visiki katika ulezi wake kama vile baba yake mkali

Zozote 5x1=5

c)

- Vijana ambao baada ya kulelewa na kunenepa hawajali wazazi wao (mama zao)

- Akina baba wanaowapiga wake wao kwa makosa madogo madogo
 - Pia akina baba wanaowatesa wake wao. Huwafanya yay nyumabni mwao Zozote $2 \times 1 = 2$
 - d) katika beti nne za kwanza mshairi anaangazia mema aliyotendewa na mama yake ilihali
katika beti mbili zinazofuata anawakashifu wanaowatendea akina mama wao mabaya
Alama 3
 - e) Mama – nina (Ubeti wa 2)
 - Dawati – saraka (Ubeti wa 1)
 - Imara/ thabit – jahidi (ubeti wa 3)
 - f)
 - i) Mambo yakavurugika
 - ii) Wimbombo – Kipande cha miti cha kupekecha moto. Chuma cha kupuliziz moto
 - iii) Kongoni – Jina la kumkaribisha mtu
- 7.
- a) Linakatisha tamaa kwa sababu
 - i. Mwanamke anapolima, hafaidiki na mavuno bali yote huchukuliwa na bwanake
 - ii. Mwanamke hubaguliwa na kuonewa ofisini
 - iii. Mahali pake ni jikoni, ujakazi n.k lakini halipwi na tena hapewi likizo (hapumziki)
 - iv. Hutumiwa kama chombo cha mapenzi kukidhia uchuu wa mwanamke
 - v. Hamna anayemheshimiwa kwa chochote eti kwa sababu ni mke Zozote $4 \times 1 = 4$
 - b) UMBO
 - i. Beti sita
 - ii. Mishororo sita kwa kila ubeti
 - iii. Vina vya wisho vya mishororo ya kwanza miwili (mwanzo na mloto) ni –ni- isipokuwa ubeti wa sita (mwisho)
 - iv. Kila ubeti hususan wa kwanza hadi wa tano umeanza kwa neno Nomwona isipokuwa ubeti wa sita – kupelekea shairi hili kuwa kikwamba
 - v. Kila ubeti una kituo tofauti Zozote $5 \times 1 = 5$
 - c) Lugha Nathari

Mwanamke hushinda katika boma akipika, akilea, na hata kufua nguo. Licha ya hayo halipwi na tena hapewi nafasi ya kupumzika Tuza 4. Tathmini matumizi ya lugha nathari
 - d) Tamathali iliyotawala
 - i) Taswira – hali ya kumwona mke nyumbani na kwingineko katika shughuli mbalimbali
 - k.m - akiwa nyumbani akipika
 - akiwa kitandani uchi
 - akiwa mkekani katika utungu wa kujifungua n.k.

Kutuza : Kutaja mbinu 1 Mifano $2 \times 1 = 2$ Jumla 3
 - e) Mifano ya taasubi ya kiume
 - i. Katika ubeti wa kwanza, mume anayachukua mavuno kutoka kwa mkewe
 - ii. Wanaume katika ubeti wa pili wna ubaguzi na kuonea wanawake
 - f) Msamiati- Mzima utashi
 - i) Mwenye udui/ tama kubwa Maungoni
 - ii)- maumbo, viungo vya mwili vinaonekana wazi
8. (a) - Pindu, kipande cha kiitikio ndicho kianzio cha ubeti unaofuata

- Tarbia, mishororo minne minne kila ubeti
- Mtiririko, Vina, vya pande zote vinakeketa- tangia ubeti wa kwanza hadi mwisho(yoyote al. 2)

- (b) – Kile ulichojaribu kukifanya hakiwezekani usilazimishe, labda ni mapenz ya Mola.
- Si vyote ving'aavyo ni vyema, kabla ya kufanya jambo, fikiria/ tumia busara (2x2=al.4)

- (c) – Kuharibika sura
- Humtupa mwenye pupa
 - Mbeleni utachapwa
 - Huleta hasara
 - Kitakugeuza kuwa kitu kingine kisicho na utu (zozote 4x1=al. 4)

- (d) – Istiari – jangwa la Sahara
- Semi – Kuvimbisha mifupa, kukipa kisogo (2x2=al. 2)]

- (e) Hata ukilipwa mshahara mnono na cheo kikubwa ikiwa mbele kuna majuto kwa sababu ya majitapo yako, hutafaidi chochote kwa vile mbele utapata madhara (4x1=al. 4)

- (f) (i) Kuchuma – kupata
- (ii) Kisogo kuipa – Kuikataa/kuiacha (1x2=al. 2)

9. (a) Uketo/uhitaji/ukata/ufukara/umaskini (2x1=al. 2)
- (b) – Umaskini
- Upweke
 - Uwezo
 - Uozo wa jamii
 - Utovu wa nidhamu
 - Ukatili/udhalimu (zozote 4x1= al.4)
- (c) – Mbadhirifu
- Mwasherati
 - Mlalamishi
 - Kitatange
 - Asiyesikia makanyo
 - Mkata
 - Mtovu wa heshima (Kutaja -1, kueleza -1 = al. 2) (2x2=al. 4)
- (d) – Kufupisha maneno (inkisari) nikosapo, nondokea
- Ritifaa k.m n'eelea
 - Tashbih k.m. Kama simba
 - Tanakali za sauti k.m. kkka
 - Sitiari k.m. ulipogeuka nondo (1x4=al. 4)
- (e) - Beti sita
Mishororo minne minne

Mizani nane nane
Vipande viwili viwili
Mtiririko wa vina vya mwisho, vya kati vikibadilika badilika
Kipokeo (1x4=al. 4)

- (f) (i) Umaskini
(ii) Umaskini (1x2=al. 2)

10. (a) Umoja ni nguvu utengano ni udhaifu
(i) Umoja
(ii) ushirikiano (yoyote moja = al. 2)
(b) (i) Nyuki wanafanya kazi kwa umoja- Hawasengenyani
(ii) Mchwa wana bidii/ hawana uvivu
Mchwa husaidiana na hawadanganyani
(iii) Chungu hawafarakani
(iv) Siafu hujamini (zozte nne ; 4x1=al.4)
(c) (i) Kubanaga sarufi/ kubananga lugha mfano :-
- Uvivu hawatamani – hawatamani uvivu
- Ukubwa kuutamani – kutamani ukubwa
(ii) Inkisari/ufupisho wa maneno
mf. awezani – anaweza nini
(kutaja alama 1 ; mfano alama 1 = ala. 2)
(d) tarbia/nne – mishororo minne katika kila ubeti
Ukaraguni – vina vinavyotofautiana kutoka ubeti mmoja hadi mwingine
- Kiishio ambacho hakifanani kutoka ubeti hadi ubeti
- Liona beti tano
- Ni la mathnawi – vipande viwili, ukwapi na utao
- Mizani 16 katika kila mchororo, 8,8, (al. 4)
- (e) Mwandishi wa shairi anauliza kwa nini sisi ni wanadamu lakini hatusikizani.
Huwa tunatamani ukubwa kwa hamu.
Hata wale wachache ambao ni wataalamu hatuwaamini. Huwa tunasema kwamba hawawezi
chochote. Mshairi anamalizia kwa kusema kwamaba dharau itatuvunjia umoja
(Tathmini majibu ya mwanafunzi al. 4)
- (f) – Umoja ni nguvu, utengano ni udhaifu
- Bidii ni ushirikiano kazini
- Kujiamini katika yale tuyatendayo maishani (zozote 2x1= ala. 2)
- (g) (i) Chungu – Wadudu wadogo weusi watambao
(ii) Tuwasadi – tuwasadiki, tuwaamini, tuwakubali.
11. (a) Umuhimu wa lugha:
- Lugha nikitu (azizi) cha muhimu

- Lugha hufungua simulizi na kuleta anwani
 Lugha hukuza mapenzi
 - N timamu katika nyanja mbalimbali za kazi
 Huokoa katika kesi
 Huvuta usikilizaji ikitumiwa vizuri (zozote 5x1=al.5)

- (b) Mishororoinne kila ubeti – tarbia
 imegawika katika vipande viwili – mathinawi
 - Mizani ni 16 kila mshoro/ukwapi 8, utao 8
 - Vina zi, mu
 - zi mu
 - zi-mu
 - mu-a
 - ukara nya mwisho vinatiririka
 - beti ni 8
 - Kituo – ukwapi – nitofauti
 - Kibwagizo – utao – una keketo (Bahari)
- (c) Lugha hufanya kazi ngumu kama mpagazi. Isitoshe hutumiwa kupana ya siku za usoni/zijazo bila kudhulumu. Hufana mambo yakanyooka nakwa hivyo ni nzuri unapofahamu na kwa hivyo ni nzuri unapofahamu
- (d) Jazanda – Lugha mkuu mlezi – ni mpelekezi
 - Lugha ni imamu – ni hakimu mkuu
 - Mashairi - Lugha hodari mkwezi – ni jahazi
 - Huyeyusha sumu – maji zamu
 - Ndiye mpagazi – zamu
 - Tashibibi – hata wanyama ja mbuzi
 - Misemo – huzifyeka pingamizi, huwaaxcha mkamwe
 - Tashhisi – Izaayo tabasamu
 - tabaini – Si vina ci milizamu (zozot 3 = 1x3=al.3)
- (e) Azizi – kitu cha thamani
 Uhasimu – Uadui, uhasama, hali ya kufarakana
 Adimu – Tukufu/ushujaa/jasiri (al. 3)

12.

SHAIRI LA A	SHAIRI LA B
a) Elimu/ elimu ni muhimu	Kero moyoni (alamu 2)
b) Tathlitha/ utatu/ ukara	Shairi huru (alamu 2)
c)- Lina beti nne <ul style="list-style-type: none"> - Idadi ya mishororo hutofautiana katika kila ubeti - Hakuna urari wa vina - Hakuna kibwagizo - Hakuna migao Hoja 3 = alama 3	

d) i) Tashhisi/ uhaishaji	ii) Istiara (chini ya paa la umma) yaani starehe alizonazo mwenye mali zinazotokana na jasho la wahitaji
e) Maudhui- umuhimu wa elimu sulubu hawaheshimiwa	Dhuluma dhidi ya wafanyakazi za sulubu k.m. wanapuuza, hawaheshimiwi (alama 4)
f) Mathari - Elimu isiyo na vitendo ni sawa na mti ambaa hauna majani - Haumpumzishi yeyote anayekaa chini ya kivuli chake - Ni taabu tupu udanganyifu kwa watu	(alama 3)
g) i) Maulama- Wasomi ii) Wameongelewa- Wametukuzwa, wamesifiwa (Alama 2)	i) Wagatao- wagongao ii) Huwahini- Nyima Kataza (alama 2)

13. Dhamira ya mwandishi ni kuwa chema hakidumu.

- Shairi lina beti 5
- Kilau beti una mishoro 4 yenyе vipande 2.
- kila mshororo una mizani 6, yaani (6 kwa 6) jumla mizani 12 kila mshororo.
- Shairi limetungwa kutumia bahari ya KIKAI na pia bahari ya UKARAGUNI. (Zozote $4 \times 1 = 4$)

c)Kitu chema hakidumu hata kama kinapendeza ,saa yake ikifika kwa kuponyoka ukawachwa na hamu ya kukirejea lakini wapi.Ni vigumu kwani hauwezekani. (Alama 4)

d)Mfano mmoja wowote wa tamathali uliojitokeza katika shairi ni ule wa Balagha/ Istiari/Uhaishaji (alama 2)

e)-Vina vina badilika badilika.

-Idadi ya mizani katika kila mshororo ya ubeti wa shairi hili imepunguzwa kutoka 8 hadi 6.

-Mshororo wa kwanza katika kila ubeti wa shairi hili ni kama kibwagizo au mkarara.

-Neno chema limetumiwa kubainisha maana tofauti.

-Aina ya tarbia lakini limetengeka kikai. (zozote $4 \times 1 = 4$)

f) (i)Nitengenee, Niweadilifu / niwe mwema / niwe sawa.

(ii)Ningamtamani – Ningemthamini

(iii)Ilkitimu – ikifika (1x3 = 3

14. a) Kichwa

Kielelezo kibaya

Tabia mbovu kwa watoto

Wazazi wabaya/ walegevu

b) Maudhui ya shairi

Mshairi anasema kuwa wazazi wanahasiri watoto kwa pupa yao ya kulewa kila wakati na kuwa kielelzo kibaya

Wazazi kukaa vilabuni mpaka usiku wa manane bila kufahamiana na watoto wao ni vibaya

Wazazi kuwapa watoto pesa nyingi ni tabia potovu kwani wanazitumia dawa za kulevya

Wazazi wanatafuta utajiri na kukosa wakati wa kuwashauri/ kuwafunza maadili mema

c) Kinachojenga ukuta

Hapana mazungumzo ya kishauri baina ya watoto na wazazi nah ii hujenga ukuta baina ya watoto na wazazi

Kulewa kila wakati na kukaa kilabuni kwa mpaka usiku wa manane hujenga ukuta kwa kuwa mzazi huwa hapati wakati wa kuzungumza na mtoto $2 \times 1 = 2$

d) Tamatahli za usemi

i. Takriri – ni sumu, sumu

ii. Tashihisi – ndoto zinajenga ukuta/ yanakufunga katika klubu

iii. Istiara – ni sumu

Kutaja – 1, Mfano – 1

e) Umbo la shairi

Lina beti nne

Kila mshororo una mishororo tisa isipokuwa ubeti wa mwisho

Ni shairi huru kwa kuwa halizingatii arudhi

f) Lugha nathari- ubeti wa nne

i. Mshairi anasema kuwa wazazi wanaumiza watoto kwa kuwapa pesa

ii. Ni vibaya kuliwaza watoto kwa kuwapa pesa

iii. Kwani huwaingiza katika maovu ya kuvuta sigara na ulevi na mihadarati

iv. Hali hii inaishia upotofu wa watoto/ huwaingiza katika hali mbaya/ kifo

g) Maana ya vifungu

i. Giza baridi – hali mbaya/ kifo

Yanakufunga katika klubu – kuwa na mazoea mabaya ya kukaa kilabuni kulewa mpaka usiku wa manane